

ЉУБИШИН РАД НА ОСНИВАЊУ БОКОКОТОРСКЕ ЕПАРХИЈЕ

У меморандуму који је саставио као предсједник одбора бококоторских црквених општина за успостављање самосталног владичанства, Љубиша је изнио своје мисли о осавременењеној улози цркве:

„Овај вијек позитивни тражи друго а не богословна претресавања. Људи се данас мало и премало баве сколастичнијема питањима, но много више правом историчнијем, а најрадије уставнома које их у задрузи привезане држе. И збиља, многобројна открића и нови појмови рабају нове нужде, пак и нова истраживања. Обновљена књижевност сиса сок на изворима преласним. Идеа народности бори се безодморице са строгим политичнијем уједињењем. Слобода грађанска и лична постаде правцем модернијех уставнијех држава, и доведе народ до законодавства и до контроле егзекутивне моћи. Деспотизам свуда клону и попусти од тако зване легитимности, чинећи да народ учествује у суверенству. Красне умјетности већ се не питају побожношћу, а знање мрзи на оне институције које су изостале и које не кораче с њим сустолице. Раскрхани једном окуви промисла, а допуштан уображењу највиши полет, долази од туда као логично сљедство да она црква која се на вријеме не пригне нужним реформама гине, пак у својој погибљи вуче често и саму вјеру.“¹

Из овог занимљивог одломка се јасно види да Љубишу црква занима првенствено као могући саборац у борби против деспотизма, за развијање идеје и остваривање права народности. У наставку он каже како француска окупација „укиде мачем аутономију пр. цркве; подврже опћине и корпорације, као младољетну дјецу, тугорству политичне власти; сахрани конгрес и скупштине; именована без Синода и народног гласа Венедикта Краљевића² епархијалнијем епископом, придруживши му силимице

¹ Дионисије Миковић, *Српско-православно Бококоторско владичанство*, Дубровник 1907, 42. *Застава*, 6. VIII 1869.

² Краљевић је познат и по надимку Пачавра. Исто, 44.

Боку; најпослије створи га деспотом и својим полицајнијем органом. Од год. 1809. пак све једнако до данас ово се жалосно и кобно стање није за длаку измјенило, паче су се ужета боље и боље притегла, а црква наша ходила са зла на горе. Синбелије парохијалне морају се подврћи одобрењу политичне власти, а пароси бивати њезином руком умјештени у својим црквама. Тугоре црковне именује такође политична власт, без чије дозволе нијесу кадри купити оку воска или димјана. С налогом 27. фебруара 1843. Бр. 3395. намјесништво далматинско укиде скоро половину празника прописанијех од пр. цркве, а епископ далматински, мјесто да рече „*Non possumus*“, издаде под датом 23. марта и. г. окружно писмо на парохијално свештенство, позивљући га под строгу одговорност на слијепо опслуживање новог канона“.³

Љубиша даље наглашава да су епископи Рајачић, Крагујевић и Мутибарић „из очајања један за другијем тражили свој премјештај у Угарску, или, као Мутибарић, изгубио своју јурисдицију“ зато што „нијесу могли трпјети несносни притисак политичне власти, ни да им губернери дал. и римски референти богоштовља гњече петом шију“.

Напокон, у Цислајтанији су „државни закони укинули тугорство политичне власти над религиознијем друштвима (§ 15. *Staatsgrundgesetz 21. Дезембер 1867*), „али се није промијенило ништа. Владика Кнежевић се није савјетовао са општинама, а далматинска епархија није заступана на карловачком сабору, јер он ради „увјековјечити цркве своје ропство покоривши себе политичној власти, зато само да од ње добије физичку силу за вршидбу своје јурисдикције“. Љубиша такође напада кореспонденцију владике Кнежевића, која је махом на италијанском језику, а када се обраћа власти увијек употребљава „сервилну форму“.

Владика, са своје стране, наводи само један разлог да оправда „љеност у дјелу црквеног преустројења“ да „неће владом да се свађа, јер се боји изгубити годишњу дотацију“ па се Љубиша пита: „јесмо ли ми зар продали црквену аутономију за оно 58.231 фр (15.000 ванредног) годишње дотације, од које своте најмање мичу убоги пароси, а највише г. епископ и своја сва дома с покућством у Задру и Котору — гдје ево неке године радни паук плете своје мреже — па конзистор, провикар и сличне беспослице“. Он каже да црква за тај новац обавља држави разне послове грађанске евиденције на које би се трошиле веће паре од оних које примају пароси, и зато ту дотацију не сматра милостињом „за коју би се она стидјети или робовати морала“.

³ Исто, 45.

„Бока није никад припадала правно епархији далматинској“, пише Љубиша, јер за цркву важе одлуке Синода, па су према томе сво ово вријеме епископи далматински администрирали у Боки само *de facto*, али не и *de jure*. Одвајање православне цркве у Боки од јурисдикције цетињског митрополита извела је једна политичка власт (Наполеон), а продужила друга (Аустрија). Ни за једну од тих важних одлука нема потврде синодалне. Зато је и епископ Краљевић придодao своме наслову „епископ Албански, Дубровачки и Бокезки“, чиме је и нехотице потврдио да „те индивидуалности исторично-политичке не спадају епархији далматинској“.⁴

Овим разлозима додавани су, почев од 1864. други. Кнежевић није завршио одговарајуће вјерске школе, а постао је архијереј још за живог „и канонично не осуђеног владике Мутибарића“. За вријеме Баховог апсолутизма није се о тим питањима могло ништа учинити, а пад апсолутизма је ставио на дневни ред и правни положај незаконитог владике Кнежевића. Међутим, он се, као вирилац у Далматинском сабору (тј. члан по положају) 1861. удружио са народњацима „бе, с похваљеном ревношћу и пожртвовањем за језик и народност своју, учини да му народ опрости и скоро заборави стара застрањења“. Но та је врлина, на општу жалост и штету, „трајала као и прољетна роса“; приклонио се влади, умијешао чак и у политичке изборе, тражећи опет кандидате који се нијесу замјерили власти и зато иступио против Љубише на изборима 1864. и 1866; запостављао је Висариона, који је тада био најшколованије свештено лице у Боки, па су свједочили чак и за то да је тражио мито од по 500 ф. за произвођење проигумана Синексија Давидовића у чин архимандрита, док му је, говорило се, Димитрије Перезић раније већ платио толику своту!⁵ Тако су се лични разлози преплели са принципијелним. Миковић, који је заслужан за објављивање неколико важних докумената о бококторском владичанству, од којих су неки већ нестали, није могао да до краја рашчисти овај проблем. С једне стране га је везивало поштовање према владици Кнежевићу, којег је познавао из ранијег периода, а скоро потпуно му је био непознат његов рад у Далматинском сабору и Царевинском вијећу, као и преписка важних личности народњачког покрета; с друге стране био је привржен и Висариону Љубиши, чију је биографију с љубављу написао и чију је смрт оплакао у стиховима,⁶ а Висарион и Кнежевић су били у завади. Могло би се закључити да је Стефан Љубиша, због робака Ви-

⁴ Исто, 49.

⁵ Напомена на стр. 50.

⁶ Митрополит Црногорски Висарион Љубиша, написао Дионисије Миковић, управитељ манастира Бање, прештампано из „Гласа истине“ 1886, Нови Сад, издање и штампа Арса Пајевића 1886.

сариона, покренуо читаво питање, и као једног од коловођа покрета именовао Гаврила (Гаша) Руцковића, будванског прото-презвитера, свога пашенога и попа Петра Миџора, учитеља народне школе у Будви.⁷ Они су придобили за своју намјеру Христифора Ломбардића, протојереја и пароха у Херцег-Новом, Николу Берберовића, морињског пароха, Јована Аврамовића, протојереја и пароха у Рисну и Константина Јовановића, которског пароха.⁸ Ова „завјера“ не би ишла ни лако ни брзо да за њу нијесу постојали стварни разлози. Православна црква у Боки била је одвојена од политичке цјелине, која је уживала посебан статус, а због те посебности је и католичка црква овађе била знатно ближа народу него на острвима Далмације, гдје су дуго времена бирани аутономаши.⁹ Та посебност је изражена и у првој реченици одговора Хрватском сабору 1848. године. Далматински владика, који је столовао у Задру, био је далеко, а неколико година није ни посјетио Боку. Свештенство је лако осјетило да у њему нема свога човјека, бар од 1864. године, када се јавно изјаснио против народног језика у школама и администрацији, на основу чега су му многе општине изразиле неповјерење.¹⁰ Таквим ставом Кнежевић је олакшао Љубиши рад на осамостаљењу православне цркве у Боки од Задра.

Да су постојали политички разлози да се Кнежевићу откаже повјерење, постаје све јасније. Међутим, чини нам се да би овај покрет за одвајањем постојао и да је на мјесту Кнежевића био неки други, народу више окренути владика, само би тада било много теже спровести такву намјеру.

Осим наведеног гласања против народног језика, Кнежевић је учинио још један крупан потез циркуларним писмом, које је слао исте 1864. када је и гласао против народног језика. Једно такво писмо, упућено Инокентију Павловићу, нашао је Д. Миковић у Прасквици. Он такође саопштава да је тако писао и Христифору Ломбардићу.¹¹ Кнежевић наступа као „светац при богу“ јер каже: ако за посланике буде изабран Мато Мрша, професор приватне поморске школе, „што и ја желим, лако би се споразумјели и за школу Новску, за коју иначе Бог зна шта ће и кад ће бити“.¹² Дакле, он може да помогне а може и да одмогне.

У наведеном писму од 28. VI 1864. Кнежевић, поред осталог, пише: „При мом полазку из Котора достојерно разумјео сам, и на моју печал чуо, да су Новљани описани најцрњим бојама

⁷ Бококоторско владичанство, 31/2.

⁸ Исто, 32.

⁹ Раде Петровић, *Национално питање*, Сарајево 1868, 167.

¹⁰ Миковић, 26, 41 — 56. Раде Петровић, *Национално питање*, 164/5.

¹¹ Миковић, 28/9.

¹² Исто, 30.

и сматрани као непријатељи владе. То ми би потврђено и у Дубровнику а и овдје у Задру, разумјева се од високодостојности-ника (...). Од кога то производи можете се сјетити, то јест од онога који очито о глави ради сваког православног.¹³ (...) Знате да се сад настоји о избору заступника народних на диету далматинску; влада и свакиј поштениј грађанин жели да изабрани буду људи часни, зрели, пријатељи отачаства и владе, умјерени и хладне крви, асачества која заступник бившиј Воиновић није имао, јербо је по хадету адвокатском све сплетке тражио и заметао, и сотим више штете него користи чинио, као што је посљедња диета показала; — који је погазио вјеру у којој је рођен и крштен, и у којој су му родитељи и сви предци помрли“.¹⁴

Посланик који је овдје нападнут јесте Косто (Константин) Војновић, потомак старе новске породице која је дала више руских капетана. За разлику од млађег брата Бура, који је остао у Новом и задржао родитељску вјеру, Косто је правним послом отишао у Далмацију и примио католичанство. Његови су синови познати писци Иво и Лујо Војновићи. Криво би било ако би се помислило да се владика љути на Коста зато што је промијенио вјеру. Косто је као истакнути интелектуалац и правник, присталица уједињења Далмације и Хрватске, дао том питању значајан теоретски допринос брошуром *Un voto per l'unione* (Глас за уједињење).¹⁵ Владика Кнежевић наводи да се Војновић борио против владе тиме што се залагао за уједињење, и тиме квариио планове аутономаша, уз које је пристајао намјесник Мамула. Такође, Војновић се борио против монопола италијанског језика, иако је у томе с почетка био умјерен.¹⁶ Из ова два елемента се извлачи закључак да је борба против италијанског језика и за уједињење Далмације и Хрватске, борба против Аустрије, којој одговара подијељеност словенских покрајина.

Миковић мисли да је ова кампања вођена двије године унапријед, за изборе 1866. То се из цитираног документа не би закључило, јер Кнежевић пише: „Знајте да се сад настоји о избору заступника народних на диету далматинску...“ Према томе, радило се о изборима те године, када Љубиша није изабран, а његово мјесто је и у Сабору и у Царевинском вијећу заузео архимандрит Јеротеј Ковачевић. Зато нам се чини да је управо Кнежевићева акција и створила ову паузу у Љубишином посланичком раду. Тада је још, све до јесени 1865. био на положају намјесника Лазар Мамула, који је овамо доспио равно из Баховог апсолутизма. Он је пропустио да спријечи да се „онај агита-

¹³ Исто, 29. Овдје се мисли на Ива Копорчића.

¹⁴ Исто, 29.

¹⁵ 1861. године. Неколико најважнијих брошура из тог пропагандног рата наводи Петровић на стр. 317.

¹⁶ Ово му је замјерао и Павлиновић.

тор“ Љубиша изабере 1861. године, али послије његових ватрених говора на народном језику усред Беча, када је Коста Војновић писао још увијек на италијанском, спровео је своју намјеру преко православног владике. Миковић овако коментарише изборе 1866: „Али Бокелџи не изабраше ни једног од владичиних предложеника. Сложни с духом времена које не пита: што си учинио, него што знаш, они не гледаше: на професорску, свештеничку ни капетанску: „квалифику“ — што школе давају, него изабраше човјека који је од „квалифика“ имао много виши капитал: духа и талента“. — Тај изабраник бјеше јој самоуки књижевник: Стеван Митров Љубиша, којег се живот огледао: у животу народне струје, стварног реда и свијесне и корисне борбе за народна права“.¹⁷

Љубиша је, дакле, имао више разлога да се љути на владикау, не само због рођака Висариона. Па ипак, читава та акција је била започета раније и владика ју је својим непријатељским држањем само убрзао.

Већ смо и раније истакли да је политичка власт све до 1867. вршила детаљан надзор над црквеним пословима. Зашто? Свештена лица обје вјере, као најписменији слој, поготово на селу (тај је сви кнезови међу крст, а то чине и синдици из приморских мјеста на одлукама скупштине у Прчању 1848), имали су двије могућности утицаја: цркву и школу. Између та два пола магнетски круг захвата читаво насеље: рођења, вјенчања, сахране, крсне славе, процесije... У свим политичким догађајима старих и нових времена била је примјетна улога свештенства. Католици су у том погледу, појединачно, били у тежем положају, јер су увијек имали јаку централу у Риму, а захтјеви њихове пастве нијесу се увијек подударали са интересима центра. Зависило је од тренутних струјања у свијету, од идеја појединог папе па и од индивидуалности његовог овамошњег представника, шта ће се и како радити, и колико гледати свој посао а колико директива. Андрија Змајевић је држао црквени сабор у Спичу на народном језику а млетачка политичка власт је штитила православне од оштрих мјера Вицка Змајевића.¹⁸ У Будви, апостолски викар Јован Марковић оптужен је од стране Курије да је „и сувише попустљив према цет. владици који, тобоже, не само да је давао дозволу католицима за склапање мјешовитих бракова, него је мирно гледао како су православни Срби у Будви приграбили цркву св. Саве“.¹⁹ А касније, у истој Будви, нови викар Бубић није дозволио православнима да граде цркву на мјесту које су

¹⁷ Миковић, 30.

¹⁸ Документе о овоме објавио је Никодим Милаш у књизи *Православна Далмација*, Нови Сад, 1901.

¹⁹ Јован Радонић, *Римска курија*, 261.

одабрали.²⁰ На острву испред Пераста фратар је показивао Његошу глагољске књиге које су црквене власти давно забраниле.²¹ Дакле, човјек је ипак, увијек, могао и сам да нешто учини, кришом или са дозволом.

Православнима је било лакше у толико, што за њих никада није постојала тако снажна централа којој би за вољу морали да подреде своје локално понашање. Митрополит Петар I посвећен је у Карловцима а Петар II у Петрограду, али тиме није одређен правац њихове политике. Невоља нижег православног свештенства била је у томе што је слабо и нередовно школована, па ни сами учитељи нијесу били много писмени. Ипак, све су сеоске школе у њиховим рукама, а и понека у приобалним насељима. Тако је Висарион Љубиша водио једноразредну (!) мушку школу у Режевићима од октобра 1854. до октобра 1856, затим је учио манастирске ћаке у Савини до октобра 1858, а тада је преузео основну школу на народном језику у Перасту. 1865. је молио владика Кнежевића да га премјести у Прасквицу, али је овај то одбио. Херцегновска општина је жељела да га постави за управитеља манастира Савине, али је владика и то осујетио. Зато је он 4. XI 1866. поднио оставку на дужности у Перасту, јер „преко једне велеуважене личности, понуђено му би место у јерархији Митрополијској“. 17. XI на сједници одбијен је његов захтјев зато што није навео разлоге напуштања службе. Такође се тврдило да није раније тражио премјештај (?). Тражио је пасош од намјесништва, али га није добио. Зато је самовољно, као онда кад је кренуо за Цариград, предао администрацију 26. I 1867. игуману парохије пераштанске, Хрисантију Николајевићу, отишао у Паштровиће, а одатле на Цетиње, код Илариона Рогановића, који га је поставио управитељем манастира Мораче. 4. II исте године већ је у Острогу, а 24. III 1868. је произведен у архимандрита.²² Као што су догађаји показали, овакво брзо напредовање је Висарион оправдао и знањем и залагањем. Из овога се драстичније видјело колико га је владика Кнежевић из личних разлога запостављао. А Стефан Љубиша је, независно од рођачких обзира и привржености према Висариону, имао довољно разлога да управо њега планира за епископа нове Бокоторске православне епархије, о чему је писао Атанасију Стојковићу.²³ Но да се вратимо школама. Из архивских података

²⁰ Г. Петрановић, *Кратка повјест православног србског Општества будванског*, Задар 1867. Петрановић ту наводи да је Којовић од Радуловића из средњих Маина, села Црнчана, Бубићи од Лучића, Розе од Митровића, Зановићи из Калудерца а Медини су и Криловићи из Ластве.

²¹ Његош у слици и ријечи, монографија, стр. 196.

²² Миковић, Висарион Љубиша, 56 — 62.

²³ Оснивање епархије није била крајња намјера Љубишина. Он је желио да на мјесто епископа Боке дође Висарион. То потврђује његово писмо Атанасију Стојковићу 8/20. јула 1870. године. Љубиша наводи да

1848. и 1849. за херцеговско подручје види се да Поди траже да се школа повјери пароху Петру Абрамовићу а Мокрине пароху Андрији Лазаревићу.²⁴ Власт међутим врши размјештај, па Абрамовићу даје парохију у Требесину а Лазаревићу на Каменом.²⁵ Из Баошића имамо противурјечне вијести. С једне стране предузимају се мјере против родитеља који не шаљу дјецу у школу²⁶ а с друге стране родитељи траже отварање школе!²⁷ Радило се у ствари о томе да су они одбијали да шаљу дјецу у италијанску школу а тражили народну. Из истог разлога се биљежи да у женској школи у Баошићу има само двије ученице!²⁸ *Comunisti*, то јест општинари Јошица се истовремено обавјештавају *che non si e trattato di stabilire una scuola serviann in quella località*.²⁹ Борба се, дакле, води око тога какве ће бити школе и коме ће припасти. Крушевице моле „да би се настојало за увести у истом (селу) народну школу на трошке од Владе будући да је село сиромашно“³⁰ а Топла, нешто богатија, извјештава да се „житељи Топлашки обвежују за установити и содржа-

Висарион одговара тој дужности и по својим школским и по моралним квалитетима, а осим тога Бокељ је. Неко ко би дошао са стране радио би на томе да буде премјештен, па би се десило као и под Кнежевићем, да годинама не долази епископ у Боку. Кнежевић је заиста имао стан и у Задру и у Котору, али у овом которском, као што вели Љубиша, маљиви паук плете мреже. Пошто се Висарион тада налазио на Цетињу, Стефан није могао преговарати о његовом именовану за епископа у Боки без његове сагласности и одобрења књаза Николе. А долазак или тачније силазак епископа одозго имао би политички смисао који је Аустрија настојала да избјегне. Из писма се види да је Висарион, свакако по наговору Стефановом, задржао аустријско држављанство, како му црногорско држављанство не би било препрека за намјештење у Боки! Онда када је за епископа именован Петрановић, такође против жеље Кнежевића, Висарион више није имао потребе да држи страном држављанство. У приватном архиву Мила Д. Љубише у Будви нашли смо два његова пасоша: аустријски из 1869. године и црногорски из 1873. Карловачка патријаршија није изгледа схватала довољно о чему се овдје ради а везивала ју је и обавеза према Кнежевићу, па је нађено компромисно рјешење, да не буде изабран ни Кнежевићев ни Љубишин кандидат. Но Петрановић је такође био велики Љубишин пријатељ. Пошто се одуговлачило са именовањем епископа, у међувремену је монархија припојила православну цркву у Далмацији Буквини, на основу чињенице да су Карловци били у Угарској. (Љубишино писмо администратору Карловачке патријаршије објавио је Срета Пецињачки уз коментар да је ова акција свештенства узтаасала народ а да је била неповољно гледана од стране управно-политичких власти.) (Прилози за КЛИФ, 1—2, 1974, 73—75.)

²⁴ Архив Херцег-Новог, Дјеловодни протокол општине (АХН Дп), 1, 2, 1949. год.

²⁵ АХН Дп 21, 1949. г.

²⁶ АХН Дп 144, 1948.

²⁷ АХН Дп 197, 1948.

²⁸ АХН Дп 10, 1948.

²⁹ АХН Дп 119, 1948.

³⁰ АХН Дп 539, 1868.

вати једну србску почетну учиону од три разреда“,³¹ па се већ након два и по мјесеца поставља и учитељ Душан Лумбардић.³² Прву народну школу у Будви преузима поп Петар Миџор,³³ а Његоша је на Топлој учио калуђер Јосиф Троповић. Вука Поповића Ришњанина отац је научио писмености. Школовао се у Шибенику³⁴ и Сремским Карловцима, да би 1832. отворио приватну школу у Рисну. Август 1834. је (након завршених испита у ман. Савини), постављен је за катихету основне школе у Котору.³⁵ Без свештених лица као просвјетних кадрова није се могло ништа учинити.

Увођење православне вјеронауке, наравно само за православну дјецу, која су дотле учила католички катихизис, отворило је врата увођењу народног језика, а то је повукло за собом набавку уџбеника, и то не на „славеносербском језику, који та дјеца не разумију“ већ на народном језику, задржавајући ћирилицу.³⁶ Тако је почело освајање италијанских школа, кроз тај један предмет! „Ускоро послјије првог успјеха, тј. увођења наставе православне вјеронауке у италијанским основним школама у Боки, што је, с обзиром на то да је у њима био већи број православне дјеце, представљало, истина, почетни али јак корак у понародњавању ових школа, аустријске власти су крајем 1836. намјеравале да бокељске јавне основне школе директно потчине контроли которског католичког бискупа, што је, по мишљењу православца у Котору, на чијем челу је стајао протопрезвитер Јаков Поповић, значило не само угрожавање православне вјерске наставе већ и националног карактера православних ученика“.³⁷ Међутим, пошто се радило о прописима који су важили за цијелу царевину, бискуп Стјепан Павловић — Лучић је „преузео надзор над свим бокељским јавним основним школама и њима је администрирао преко свог *canonico scolastico*“.³⁸ Да би се сузбио народни школски покрет, у Рисну је покренута италијанска школа, иако је тамо живјела само једна породица „иного исповиједанија“ па се „имају наша дјеца чуждем језиком учити“, како то каже у жалби протопрезвитер Поповић.³⁹ Далматински епископ Мутибарих, онај исти који је осуђен да би био намјештен Кнежевић, чудио се да се у Кутима није отворила тражена „србска... но италијанска елементарна школа“, али је тако

³¹ АХН Дп 571, 1968.

³² АХН Дп 72, 1869.

³³ Миковић, 59.

³⁴ *Когорска писма*, 10.

³⁵ Исто, 11. Учио је читање и писање.

³⁶ Славко Мијушковић, *Борба за српски језик у Котору за вријеме аустријске владавине*, Историјски записи, 1, 1965, 8.

³⁷ Исто, 9.

³⁸ Исто, 10.

³⁹ Исто, 11.

било и у Луштици, Кртолима и Каменарима. Та офанзива италијанштине заустављена је тек на енергично противљење Топлана, које су подупрли сеоски главари Бијеле, Мојдежа, Кута, Кумбора, Пода, Требесина, Мокрина и Сасовића и пароси Топле и Крушевица, као и епископ Мутибарић, а 17. X 1846. укинута је и италијанска школа у Каменарима, гдје је мјесец дана касније отворена народна школа. Убрзо су ликвидиране италијанске школе и у Кутима, Баошићу, Рисну, Луштици и Кртолима (школске 1846/47).⁴⁰

У јесен 1848. цар се из Инсбрука вратио у Беч и одмах упутио проглас народима.⁴¹ Свакако је у вези с тим и декрет аустријског Министарства просвјете од 2. септембра исте године о увођењу наставе на матерњем језику која треба да почне одмах, „уколико се не би наишло на неку сметњу у односу на својства учитеља или ученика“.⁴² Овај декрет изазвао је радост на једној и забринутост на другој страни. Дошло је до замршене преписке између которске општине, бискупа Павловића, провикара православног Поповића, окружног начелника Дојмија, епископа Мутибарића, далматинске владе и министарства у Бечу, и последице свих заплета осујећен је покушај да се настава народног језика повјери Вуку Поповићу, већ је тај предмет дат „римском катихети“ и то школске 1850/51, иако исти „илирски језик не зна добро ни говорити, а писати и читати још мање“.⁴³

Аустријске власти у Котору су, наравно, увијек фаворизовале католичку цркву па нијесу спровеле ни царску одредбу од 18. априла 1850. да само у оним мјестима гдје је католичко становништво у већини морају све радње бити празником затворене. А према званичном попису становништва 1849. било је у Котору — православаца 1 011, католика 914 и јевреја 13, док је децембра 1850. било — православаца 993, католика 895 и јевреја 13.⁴⁴ Ове разлике у броју становника показују смањивање укупног броја становника у Боки.

Владика Кнежевић ступио је на дужност 15. VIII 1853.⁴⁵ Испрва је био „омиљен и штован“, па је присуствовао и једној важној сједници одбора од пет људи који је донио одлуку да се, умјесто италијанске школе, у којој се тешко спроводе реформе и обезбјеђују народна права, „подигне и установи училиште славеносрбског језика у овом граду од добровољних дародатеља овдашњи житеља“. Одмах је скупљен и позамашан износ од 4.875

⁴⁰ Исто, 12/3.

⁴¹ АХН Дп, 662, 1948. (19. августа).

⁴² Мијушковић, 14. АХН Дп 854 (11. новембра).

⁴³ Мијушковић, 19.

⁴⁴ Исто, 19.

⁴⁵ Миковић, 18.

фиорина и тако створен фонд „из којег добитак ће се вадити учитељи, и најам куће плаћати и друге потребе за школу набављати“.⁴⁶ Намјесништво је 29. X 1864. дало дозволу за отварање ове школе, под условом да Ђаци похађају и главну (италијанску) школу.⁴⁷ У настојању да се обезбиједи оваква школа судјеловали су и римокатолици, али их није било међу оснивачима, нити су њихова дјеца похађала ову школу.

Послије Баховог апсолутизма которска општина је (21. XI 1862), користећи атмосферу створену Љубишиним говорима у Бечу о народном језику у школству и администрацији, и одлуку министра Ласера „да се странкама славенске народности допушта употреба славенског језика“, што је било први успјех Народне странке у борби за народни језик у Далмацији,⁴⁸ као и постојање приватне школе, тражила од министра и тајног дворског савјетника Шмерлинга оснивање гимназије у Котору, што је царском одлуком од 14. VIII 1864. и одобрено, а Далматинско намјесништво је 27. IX исте године ближе одредило услове, у складу с наведеном царском одлуком. У овој гимназији, која је наставила традицију ранијих средњих школа, италијански је био само обавезан предмет у сва четири разреда. Али противници су и овај пут покушали да осујете напредне покушаје народних представника, посебно због тога што је то била прва народна средња школа на читавом приморју. И управо тада, након посјете Боки, и обећања да ће помоћи да се побољша тешко финансијско стање православног свештенства које, као што смо видјели, држи највећи дио школа, владика Кнежевић гласа против народног језика у школству и администрацији!

Једна група которских становника, махом дошљака, уплашена за школовање своје дјеце предала је 26. XI 1864. генералном школском инспектору за Далмацију и организатору реалне гимназије представку којом се напада „слијепи национални фанатизам који, изгледа, хоће силом свуда да продре и тероризира, реметећи друштвени поредак“ и полази од претпоставке да гимназија треба да буде наставак главне школе на италијанском језику. Зато се у њиховој представци каже: „У главној которској школи досада је наставни језик био италијански па би италијански морао бити и језик у реалној гимназији“.⁴⁹ Инспектор је о овоме реферисао окружном начелнику а Дојми је позвао предсједника Општине да у вези с тим да своје мишљење. Он је рекао да не може сам да се изјашњава (тако важном питању,

⁴⁶ Исто, 20.

⁴⁷ Исто, 20.

⁴⁸ Види наш рад: *Љубиша у парламенту 1861—62. Овдје*, 1975, VII, бр. 68, стр. 11/12.

⁴⁹ Мијушковић, 22. Превод. Међу потписницима је био и полицијски комесар *Carlo Sikorsky* (Карло Сикорски).

па је тражио дозволу да консултује главније општине которског среза. Пошто је добио сагласност, сазвао је сједницу за 30. XI. Да су сви позвани схватили значај проблема показује састав делегација. На сједници су, осим 23 вијећника Општине, присуствовали Буро Војновић, председник Херцеговске општине, Стефан Митров Љубиша, представник Будве и председници или присједници општина Прчањ, Пераст, Рисан и Доброта.

Пошто је прочитана опширна представка 21 грађанина, узео је ријеч Љубиша и истакао „да представка садржи жустре и увредљиве изразе, који су, према његовом увјерењу, упућени општинским органима, који су се залагали за оснивање реалне гимназије у Котору, па је због тога предложио да се против свих потписника подигне кривична тужба“.⁵⁰ Вијећник Лука Трипковић је казао да оне „оштре фразе“ вријебају и Министарство просвјете, које је „наредило“ да наставни језик у которској гимназији буде српски.

Гимназија је отворена 7. I 1865, а сукцесивно су отворани остали разреди. Пошто је први директор Фрањо Колудровић убрзо оболио, замијенио га је *don Leone Martinelli*, који је кривицу за слаб успјех прве године „напртио народном језику којим се предавало“. Чак је школске 1865/66. поново привремено уведен италијански језик као наставни.⁵² И у свим тим сталним тешкоћама више је било користи од цара и бечког министарства просвјете него од владике Кнежевића, који од 1864. није долазио у Боку.

А можда су се једино поморске школе у Боки развијале независно од црквених органа и кадрова, иако је и у њима вјеронаука била обавезан предмет. Чак ни језик у њима није био од пресудне важности, јер поморци ионако треба да знају стране језике, који су им у послу потребнији од матерњег.⁵³

У структури становништва на приморју (грађанство, поморци, чиновништво, сељаштво и свештенство), могли бисмо слободно рећи да су двије посљедње групације у тијесној вези, али да свештенство утиче и на остале. „У условима културне и опће политичке заосталости, свећеник је оно лице које тумачи политику, разјашњава дневна питања, подучава младеж писању и читању.“⁵⁴ Центри политичке власти постали су, реорганизацијом

⁵⁰ Исто, 23. Историјски архив Котор (ИАК), Општина Котор (ОК), фасц. XXVI, 350.

⁵¹ Напријед наведени архивски докуменат.

⁵² Мијушковић, 26. Вијећници которске општине су и даље говорили италијански а када је вијећник Лука Трипковић проговорио српским језиком, то је у записнику посебно наведено.

⁵³ *Зборник Поморске школе у Котору*, I, 77 — 105.

⁵⁴ Петровић, *Национално питање*, 59. О улози свештенства исто, стр. 158 — 166.

цркве, и њена средишта. И ту је лежало једно осјетљиво питање за Бокеље, који су, као и Дубровчани, били по нечему изузети, издвојени. Стварање посебних православних епархија могло је да потврди те посебности, а централизација у Шибенику, касније у Задру (од 1841) могла је утријети пут и политичкој централизацији.

Док су горњи слојеви католичке цркве, дијелом и страног поријекла, сарађивали са властима и били у аутономашким круговима, ниже фрањевачко свештенство више је водило рачуна о народним прохтјевима. Католичка црква била је традиционално боље организована и имала је нешто више кадрова него православна (1.298 према 144 свештеника и монаха, односно у процентима 11% према 89%, док је број становника католичке вјерисповијести био 82% а православне 17%, уз 1% осталих).⁵⁵ Међутим, основна политичка супротност: аутономаши — народњаци, карактеристична за Далмацију, није у Боки била развијена, јер су сви већином нагињали народњацима. Зато су, на приговор да је Љубиша изабран зато што није имао противкандидата, одговорили да га није могао ни имати, јер у Боки нема аутономаша.

Улога свештенства у изборима била је значајна. Пропаганда се не врши само у цркви и на свечаностима, већ и преко писама и слањем свештеника — емисара. Раде Петровић је на основу анализе страначке активности свештенства закључио „Да је нижи клер католички, а православни у цјелини у сталном контакту с народом, те се свећеници јављају као најважнији тумачи политичке линије Народне странке. Умногome од њих и зависи како ће та политика бити протумачена, а затим и вођена“.⁵⁶

А Љубиша је успио да Бока постане посебан изборни округ и „могла је бирати кога је сама шћела (...) упркос тога што опћине бокешке немају 50.000 душа, нити плаћају 50.000 ф. данка, што је било усјечено као најнижи број“.⁵⁷ Додуше, то је било извојевано касније, али је о томе свакако размишљао и 1869. године. Тиме се може објашњавати и гласање за непосредне изборе, јер је видио да је сигурнији у свом изборном округу, него у Далматинском сабору.

Са та два важна аргумента: просвјетна и политичка, кренуо је Љубиша доста рано у борбу за издвајање православне цркве у Боки испод тјторства Задра и влади оданог Кнежевића. Види се да су његова главна упоришта Будва и Грбаљ, док му у Прасквици посао кочи Инокентије Павловић.

⁵⁵ Петровић, 60/61. Подаци из Машековог приручника. Подаци за 1871.

⁵⁶ Исто, 161.

⁵⁷ Говор у Далматинском сабору, 30. I 1877.

Свакако с Љубишиним знањем, а можда и на његов подстицај, будвански протопрезвитерат је 6. X 1863. у опширном меморандуму, тражио од владике Кнежевића да се поправи материјално стање свештенства у Боки. Седам свештених лица указује на радост с којом су примили његово именовање за епископа далматинског. Помињу и неке школске фондације и фонд за удовице и сирочад свештенства. Али указују на чињеницу да народ сматра да попове плаћа цар и „није им дакле више потреба, да им сиромашни парохијани пружају“. Нова организација цркве дошла је на „жалост и несрећу“ и „нема тога ко би могао наш прости пук принудити, да по новом правилнику плаћа“. Паштровић, Маина, Побор и Брајић не поштује тај пропис да плати за спровод 33 новчића, а толико исто за вјенчање. Дакле, све се своди на оних 150 ф. које прима парох и 50 ф. које примају капелани и администратори. Ако се буду судили с народом „какав ће уплив и почитание ријеч њиова у народу имати“? У представци се хвали рад Гаврила Ручовића, чијим упливом „наши црквени и школски (сиц!) послови лијепо напредују“, али свештеници не могу да намире ни трошкове обилазака. Жале се да од 155 до 250 ф. добијају служитељи у суду и „чувари финансија“ и моле плату од 600 ф. „Римски су свештеници самци“ истиче се у захтјеву, „они своје повседневне мисе имају; њима је лако живити, а ми ни одкуда помоћи немамо“.⁵⁸ Слично су Кнежевићу писали и остала два бокељска протопрезвитерата. Умјесто помоћи, коју заиста владика Кнежевић није лако могао да издејствује, он је слао „Окружна писанија“ да се уредно плаћа „царски данак“ и да се не носе „несретне црногорске капице“ са злокобнијем србским грбом.⁵⁹

Енергичну акцију против њега покренуо је Љубиша, као што смо видјели, 1866. Док се ствар кувала на терену, Љубиша је 10. VI 1867. саставио молбу цару за оснивање посебне бокогорске епархије. Ову молбу су потписали неки свештеници и представници свих православних општина. Которско општество извијестило је о томе 5. II 1868. српског патријарха Самуила Маширевића у Сремским Карловцима, молећи га да посредује код утицајних лица да се ово питање ријешити. Он је одговорио 16. III да ће „молбу тамошњег Православног Народа најтоплије препоручити и подкријепити“ и надао се да ће о томе „лично код високе власти подизање Епископије у Боки напоменути и у тој ствари озбиљно дејствовати“. Истог дана одговорио је и Општеству рисанскоме и осталима.⁶⁰

⁵⁸ Миковић, 20 — 25.

⁵⁹ Исто, 26.

⁶⁰ Исто, 37 — 39.

Више се томе јавно није противио ни владика Кнежевић. Он је тада приступио аутономашком Клубу италијанског језика.⁶¹ Очекивао је и кавалерство за породицу, али Љубиша је писао Павлиновићу 11. V 1868. да му се та награда, изгледа, изјаловила.⁶²

У међувремену појавила се једна друга опасност — Закон о домобранству, за који је Љубиша сазнао много прије него народ, у јесен 1868. Да ли је та опасност убрзала рад око дискредитовања и одбацивања владике Кнежевића? Многи историчари сматрају да су та два догађаја у некој вези а тако је мислио и Лапена, који је због тога критиковао Љубишу у парламенту. Одговарајући му, Љубиша је рекао: „Мој би супарник хотио наћи узрока оружаном устанку у акцији покренутој у Боки против владике Кнежевића. О том је он могао питати за разлог намјесника далматинскога, који је пуна два мјесеца држао у своме столу царску одлуку од 7. јула 1869, а којом је удијељен властити православни епископ за Боку Которску.“⁶³ Из овога би се закључило да је цар услишио молбу православних Бокеља неколико дана послје скупштине у Сутвари, на основу меморандума народне скупштине у Котору 15. VI или, још вјероватније, на основу ранијих захтјева. Али царска одлука, ни овом приликом, као ни раније и касније, није још значила и њено спровођење!

Већ смо напоменули да је Љубиша био предсједник Одбора скупштине у Котору и да је у њено име саставио *меморандум*, из којег смо цитирали најважније мисли. Двије и по седмице касније „случајно“ како сами наглашавају у почетку својих закључака, састали су се свештеници у Сутвари. Не знамо ко је предсједавао овом скупу, али по чињеници да је Христифор Ломбардић држао крст на који су се заклели да ће остати вјерни одлукама (сама та церемонија више приличи ратничком него душебрижничком скупу!) и пошто се први под њима потписао, претпостављамо да је Ломбардић и предсједавао. Као секретари наведени су у једној Миковићевој напомени поп Петар Миџор и јеромонах Митрофан Бан. У стилу *Закључака* лако се препознаје Љубишина парламентарна стилизација (сваки пасус почиње истом ријечју и сл.), али је језик прилагођен црквеном уху (*чрез, саблазнительно, клетвопреступленије*). Вјерујемо да је са Љубишиног концепта ово преписао и прилагодио неко од свештеника. У *Закључцима* наводи се десет разлога који наводе бокељске црквене оце да траже „један за све а сви за једнога“: да

⁶¹ Сажето о Кнежевићу Петровић, нав. дјело, 164.

⁶² *Кореспонденција Павлиновића*, Љубиша из Беча 11. V 1868. („Кнежевић је јадан јер чини ми се да му се изјаловио посао од кавалерства на породицу“.)

⁶³ Говор у Царевинском вијећу објављен у Прилогу „Народном листу“ 1870. бр. 15 од 19. II.

убудуће, умјесто владике Стефана, „при тајнодјејствовању и обредима црквним“ спомињу патријарха Самуила и да „остане у свом невредимом интегритету власт провикаријата бококоторског“. Свештеници су извијестили народ о својим одлукама! Потписана су 32 лица, која су представљала Херцег-Нови, Буву, Прасквицу, Градишта, Мојдеж, Подластву (Побори), Ластву, Браиће, Баошић, Сутвару, Подострог (Маине), Тудоровиће, Радовиће, Убле, Рисан, Бечиће, Куте, Крушевице, Шишиће, Загору, Пријераце, Вишњево, Режевиће, Бијелу, Савину, Камено, Мокрине. Поједина црквена средишта имала су више представника.⁶⁴

Владика Кнежевић је тога дана био у Котору, гдје је од попа Ива Рафаиловића, чуо: „Пао је велики поп на Сутвару!“ Кад је он упитао о чему се ради, Иво је одговорио: „Сва је Сутвара прекривена од силнијех попова, који су се скупили да теби о глави раде.“ Владика је избјегао сусрет са побуњеницима. Они су се иначе спремали да њега и Инокентија Павловића испровоцирају на путу.⁶⁵ Међутим, још је постојало двовлашће. Провикар которски Атанасије Чурлић је писмом бр. 971. од 30. VIII 1869. обавијестио Гаврила Руцовића да је одлуком Консисторије од 18. VIII, бр. 1445/456 кажњен забраном свештенодјејства за шест недјеља, а одређеног замјеника, јереја у пензији Марка Греговића да за то вријеме сам плаћа.⁶⁶ Патријарх Маширевић такође није прихватио непомињање владике Кнежевића, док се налази на том положају, јер се то, чак и ако су оптужбе тачне, противи црквеним правилима. Иначе он подржава и даље њихову жељу којој ни Кнежевић није противан, али треба у миру сачекати рјешење. Дакле, њему није било познато да је цар већ донио одлуку.⁶⁷ Знајући свакако за овај одговор, Кнежевић је кренуо у Боку, али га је Чурлић обавијестио да не долази, јер „ће горкијех претрпјети“. Владика се вратио из Дубровника у Задар.

20. септембра упућен је из Задра акт бр. 960 којим се Славно црквено туторство православне цркве у Котору обавјештава, да је на основу молбе од 10. јуна 1867. и препоруке министарства од 17. јула исте године, Његово Царско и Апостолско Величанство овластили министра вјере да изврши припремне радње око оснивања посебног грчко-источног епископата за округе Котор и Дубровник.⁶⁸ Као што се и очекивало, за остваривање ове жеље није била довољна воља већ су потребна средства и просторије.

⁶⁴ Миковић, 56 — 60.

⁶⁵ Миковић, 65.

⁶⁶ Миковић, 41.

⁶⁷ Миковић, 62 — 67 (19. IX).

⁶⁸ Исто, 70 — 72. На тал.

Сиромашне црквене општине нијесу могле да приме ту обавезу, па су у том смислу и одговориле крајем септембра. Цар је услишио и ту молбу.

А онда је букнуо устанак и многи попови који су присуствовали скупштини у Сутвари латили су се оружја, па и Митрофан Бан, који је сумњао у успјех борбе против царевине, али није хтио да се обрука пред земљацима. Устанку су претходиле двије скупштине: она народна у Котору и она свештеничка у Сутвари. Обје су биле масовне и показале су народну слогу и чврстину. Љубиша је дјеловао умирујуће на устанике, тражећи истовремено, исто што и они, укидање закона о ландверу. Није ли он, и нехотице, помогао потпаљивању те ватре?⁶⁹

⁶⁹ Владан Борђевић, *Црна Гора и Аустрија*, 293. пише: „Да ли је овај покрет Бокела за уређење црквеног питања на основу новог аустријског Устава био само предговор за бокешки устанак, то ћемо мало даље видети“. Истина је да је Љубиша позван у парламентарни одбор да одговара зашто је избио устанак!

Résumé

LE TRAVAIL DE STEFAN MITROV LJUBIŠA POUR L'INSTITUTION DE L'ÉPARCHIE DE BOKA KOTORSKA

Par Radoslav ROTKOVIĆ

Pendant le gouvernement vénitien, l'église orthodoxe à Boka était sous la juridiction des métropolitains de Cétigné. Quand Napoléon a formé l'Illyrie, il a effectué la centralisation du pouvoir de l'église en Dalmatie et à Boka. Il est compréhensible que la séparation de l'église orthodoxe de Boka de celle de Cétigné convenait à l'Autriche. Les catholiques, quoiqu'en minorité, avaient à Kotor leur évêque, tandis que les orthodoxes, en grande majorité, n'avaient pas de pouvoir épiscopal. Pendant longtemps, on a beaucoup parlé de cette inégalité qui devait être aplanie, mais on n'a rien entrepris jusqu'à ce que le pontife orthodoxe Stefan Knežević qui siégeait à Zadar, pour des motifs de faire carrière, n'ait accepté le programme italien et ne se soit pas inscrit au club italien des députés, votant en 1864 contre la langue nationale. Ceci a rendu la possibilité au principal représentant de Boka, Stefan Ljubiša, de profiter de l'indisposition populaire pour entreprendre une campagne contre Knežević, s'occupant en même temps des besoins pour instituer une éparchie particulière à Boka Kotorska. De cette façon, ces deux projets étaient liés.

Dans divers monastères de Boka se trouvait alors le cousin de Ljubiša, Visarion Knežević harcelait. A cause de la mort de son frère à Constantinople, Visarion a été obligé d'y aller pour terminer des affaires inachevées, mais Knežević ne lui a pas accordé la permission de partir. Visarion a alors ôté la soutane et est parti à pied pour Constantinople sous son nom de baptême, Vasilija. A son retour, sur les conseils de Stefan, il partit pour le Monténégro où il a été très bien accueilli et où il a occupé les plus hautes fonctions ecclésiastiques et instructives. Stefan Ljubiša a conseillé son cousin de garder ses droits comme citoyen autrichien par nécessité, puisque l'archevêque devait être élu à Boka. Stefan l'a même désigné parmi les trois candidats. L'Autriche ne l'a pas choisi, par contre elle a élu Božidar Petranović. C'est alors que Visarion a pris le passeport monténégrin. La campagne contre Knežević pour l'institution d'une nouvelle éparchie à Boka a atteint son point culminant la même année quand, lors de la tentative de l'obligation militaire, l'insurrection a éclaté à Boka. Au mois d'août 1869, a eu lieu à Kotor l'assemblée des communes ecclésiastiques que présidait Stefan Ljubiša et c'est lui qui écrit le memorandum dans lequel sont cités les éléments essentiels de l'ordre du jour. Il est intéressant de dire que Stefan Ljubiša, à cette réunion, a imposé des idées progressives positives du XIXème siècle, assurant que ce siècle exige autre chose que des discussions cléricales et que les beaux arts ne s'entendent pas à la cagoterie. Il a soutenu la valeur applicable de l'église, mais il a été énergiquement contre le cléricalisme.

Cette action a été continuée à la réunion du clergé à Sutvara où il a été décidé de ne plus nommer l'archevêque Knežević durant la liturgie, par la confiance lui a été désavouée. Quoiqu'il s'agissait ici de questions concernant l'église, elles n'étaient jamais seules en cause, car les prêtres étaient instituteurs et avaient de l'influence aux élections et aux autres actions publiques.

La mobilisation du clergé, en cette occasion, paraissait comme l'introduction à l'insurrection.